

Martin Walton 'Ruiken, proeven & aanraken.'

Een beschouwing bij *Horen, zien & verbinden*.

De betekenis van geestelijke verzorging in de context van de ouderenzorg
bij de presentatie op 9 maart 2020 te Soesterberg

Betekenis

Horen, zien en verbinden is een boek over de *betekenis* van geestelijke verzorging. Het gaat niet over de *effecten* van geestelijke zorg, zoals veelal van medische of paramedische interventies onderzocht wordt. De auteurs constateren weliswaar een positieve bijdrage van geestelijk verzorging aan welbevinden van bewoners in de ouderenzorg, maar dat is niet de focus van hun onderzoek. Zij spreken ook niet primair over *noodzaak* ervan zoals van en in moraal beraad gesproken wordt. Ook de *aardigheid* of *lol* van geestelijke zorg staat niet centraal, zoals bij sociale en culturele activiteiten. Zelfs de *behoefte* aan geestelijke verzorging staat niet primair. Onderzoeken naar behoefte zijn bijna altijd positief. Je weet het nooit. De vraag naar toekomstige behoefte (p. 22) vind ik minder overtuigend.

Het boek gaat over *betekenis*. En de vraag naar betekenis is ook wel de kernvraag van geestelijke verzorging zelf, die gesteld kan worden bij opname, bij ziekte of handicap, bij verlies of rouw, bij herinneringen of verlies ervan, bij allerlei alledaagse dingen en bijzondere gebeurtenissen, steeds is de vraag: wat betekent dit voor u? Dat geestelijk verzorgers met mensen daarbij stilstaan betekent – ik kan niet om dat woord heen – twee dingen:

1. Geestelijke verzorging draagt aan goede zorg bij door mensen te ondersteunen in de vragen wat de dingen voor hen betekenen en om in die situaties bij te staan waarin wat hen van waarde is wankelt, of wegvalt, zodat mensen zich tot de situatie, tot die betekenis en waarde kunnen verhouden.
2. Geestelijke verzorging ondersteunt mensen in een verhouding vinden tot de zorg zelf. Wat betekent het om huis en haard op te geven en in een instelling te gaan werken? Wat betekent het dat je object van zorg wordt, dat je gewassen wordt, of dat het eten anders is, in ieder geval niet door jezelf bereid? Wat betekent het om in een gemeenschap te leven met alle vriendelijkheden en vijandelijkheden en vreemdheid van dien? Of wat betekent het om in de zorg te werken, als het imago van ouderenzorg niet best is – het is in ieder geval onderbetaald – terwijl je zo hard je best doet om goede zorg te leveren?

Maar de auteurs, de onderzoekers stellen een andere vraag naar betekenis.

3. Wat betekent het voor u als bewoner, of wellicht als medewerker, dat er iemand in huis is met wie je over al die dingen kunt spreken, die hoort wat het voor u betekent, of, als u niet kunt spreken, het wel aan u ziet? Wat betekent het voor u dat er iemand is die mensen met elkaar verbindt in gesprekken en bijeenkomsten omdat mensen nu eenmaal sociale wezens zijn? Wat betekent het voor u als medewerker dat er iemand is die u kan helpen om weer verbinding te vinden met uw motivatie om in de zorg te werken? Of in moreel beraad kan helpen om de woorden en waarden te vinden voor wat menswaardig is? En wat zijn er veel vragen te stellen in de zorg en over de zorg! Omdat de zorg zelf zo betekenisvol is.

De auteurs brengen met verschillende onderzoeksvragen en tabellen de vele facetten van geestelijke zorg in beeld. Zij noemen onder anderen “positieve gevoelens” die in individuele geestelijke verzorging geuit zijn (40): “vertrouwen, troost, dankbaarheid, aanvaarding, hoop, groei, moed.” Dat ze positief zijn, vind ik ook, maar ik zou ze geen gevoelens noemen. Het zijn existentiële houdingen en deugden die bij het leven horen en waarmee mensen betekenis aan hun leven geven en betekenis uitdrukken.

Type onderzoek

Doel van het boek is om het belang en waarde van geestelijke verzorging aan de hand van onderzoeksresultaten ontleent aan de ouderen zelf onder de aandacht te brengen. Dat is nou precies wat wij nodig hebben in het land van de zorg. Geestelijke verzorgers die zelf onderzoek initiëren en uitvoeren, al of niet in samenwerking met universitaire onderzoekers. En er is niet zo heel veel onderzoek dat vanuit cliëntperspectief naar geestelijke verzorging kijkt, terwijl dat doorslaggevend is.

Het boek heeft een tweeledig karakter. Het presenteert de resultaten van onderzoek. En het is een soort handboek. Het neemt stelling en biedt opiniërende stukken (15). En het biedt, ten tweede, zienswijzen en handelingsmogelijkheden voor geestelijke verzorging in de ouderenzorg. Een mix daarvan is het volgende citaat: “Zij [de ouderen] verwoorden, wat geestelijk verzorgers doen: horen, zien en verbinden. Echt horen en zien laat de ander tot zijn recht komen, delft op, wat er aan hoop en wanhoop, aan vreugde en verdriet in de ander leeft om vervolgens verbinding tot stand te brengen: verbinding met een ander, je zelf en soms met God.” (11)

Alledaagse zingeving

Zingeving speelt een rol bij verlies of crisis. Dat maken de onderzoeksgegevens duidelijk. Bij taken van geestelijke verzorging worden crisis en stervensbegeleiding prominent genoemd (19). (Overigens wordt verlies niet expliciet genoemd.) En onder de gespreksonderwerpen die mensen bij geestelijk verzorgers aandragen staan ouder worden, ziekte en gezondheid, leven en dood (29) gemeld. Overigens gaat het ook relatief vaak (41%) expliciet over geloof en levensbeschouwing (41).

Even duidelijk is het volgende: *zingeving is een ook een alledaags gegeven dat onderhoudt vraagt.* Onder de essentieel geachte taken worden ook genoemd: er zijn voor mensen, praten met mensen, mensen bezoeken, begrip en belangstelling tonen (19). Bij de gespreksonderwerpen gaat het evenzeer om afhankelijkheid, familieomstandigheden en wonen in verpleeghuis (29). De auteurs concluderen:

“Veel contacten hebben niet direct te maken met ‘problemen’, maar komen tegemoet aan de basisbehoefte van mensen om gezien en gehoord worden in het dagelijks leven, om vrijuit te kunnen spreken (vrijplaats), om gemeenschap te vinden of om innerlijk verrijkt te worden in de zoektocht naar spiritualiteit/spirituele bronnen (geestelijk leven).” (21)

Hetzelfde was een van de voornaamste bevindingen van Maaïke de Goei-Jansma in een masterscriptie ‘Het opdiepen van parels’ ‘De betekenis van geestelijke verzorging vanuit de perceptie van intramuraal wonende ouderen’ (Protestantse Theologische Universiteit Groningen 2018). Het belang van alledaagse zingeving heeft twee aspecten.

1. Waar veel van het gewone wegvalt, wordt het gewone belangrijker. En naar mate de wereld van mensen kleiner wordt, hoe groter het belang van alledaagse zingeving.
2. Het alledaagse is vaak een ingang naar het meer expliciet existentiële. Twee citaten uit het onderzoek van De Goei-Jansma
 - “Als je met iemand over gewone dingen kunt praten is het gesprek over moeilijke dingen ook gemakkelijker.”
 - “De ene keer gaat het over de familie en dan eh, ja, komen we op het geloof, als het gevolg daarvan.”

Dit komt ook overeen met wat Marijke Prins al in 1996 in haar onderzoek in het Amsterdams Medisch Centrum constateerde: existentiële vragen zijn vaak verborgen vragen, maar zijn ook vaak te beluisteren vanuit het alledaagse. (M.C.J. Prins, *Geestelijke zorgverlening in het ziekenhuis*. Dwingeloo: Kavanah, 1996).

Humaniteit

Wij weten dat kwesties van humanisering en dehumanisering in zorginstellingen een belangrijke rol spelen. Annelies van Heijst (*Menslievende zorg*, Utrecht: Klement 2005) heeft erop gewezen dat zorginstellingen ook leed kunnen toevoegen. Opvallend is dat in onderzoeken onder cliënten telkens naar voren komt dat geestelijke zorg mensen het gevoel geeft dat zij volwaardig meetellen (20). Dat komt in dit onderzoek, net als in dat van De Goei-Jansma naar voren. Hetzelfde vond Elly Snaterse in een masterscriptie waarin zij mensen met ene verstandelijke beperking interviewde over hun ervaringen met geestelijke verzorging. ('Het geheim van het leven wordt zomaar gedeeld', Protestantse Theologische Universiteit 2019). Hetzelfde kwam in mijn interviews met cliënten in de GGZ naar voren. (M. Walton, *Hoe waait de wind?* Nijmegen: KSGV 2014).

Belangrijk element daarin is de persoon van de geestelijk verzorger. Om een vertrouwensband mogelijk te maken, om vertrouwelijkheid aan te bieden, moet men als geestelijk verzorger betrouwbaar zijn en vertrouwenwekkend overkomen.

Instelling als zorggemeenschap

Aan de instelling als zorggemeenschap is hoofdstuk 5 gewijd, onder meer met aandacht voor groepsbijeenkomsten en kerkdiensten, maar dat thema speelt evenzeer een rol met het oog op mantelzorgers en herdenkingsbijeenkomst (hoofdstuk 2), vrijwilligers (hoofdstuk 4) en zorgverleners (hoofdstuk 6). (Ik merk daarbij op dat er meer is gekeken naar de taak van zorgverleners met het oog op zingeving dan naar wat zorgverleners zelf aan geestelijke zorg kunnen hebben. En vgl. De Goei-Jansma, die ook nog een bemiddelende rol van de geestelijk verzorger ten aanzien van de organisatie of haar medewerkers signaleerde.) Het is opvallend dat de taak om gemeenschap te stichten als zodanig niet hoog scoort (19), terwijl gemeenschappelijke activiteiten wel hoog gewaardeerd worden. Het is een verdienste van dit onderzoek dat er aandacht is voor de zorg als gemeenschapsgebeuren met de waarden en deugden die daarbij horen.

Kanttekeningen bij 7.4. Tot slot

Taal. In het slotgedeelte vallen twee min of meer samenvattende citaten op.

“De betekenis en waarde van het contact met de geestelijk verzorger wordt pas zichtbaar in het contact zelf.” (135).

“De belangrijkste functie van geestelijke verzorging is eenvoudigweg het ‘er zijn’ voor mensen.” (136)

Deze manier van spreken is typisch taalgebruik van geestelijk verzorgers. Maar het doet mijns inziens tekort aan de oogst van het dit onderzoek waarin er sprake is van allerlei gespreksonderwerpen, bijzondere situaties, activiteiten, die ook nog hoog gewaardeerd worden. Geestelijk verzorgers zouden concreter over hun werk kunnen spreken.

Lichaam. Een ander citaat uit dezelfde slotpassage:

“Ziekte, ouderdom en afhankelijkheid betreffen niet alleen het lichaam, maar plegen ook inbreuk op relaties, de verbinding met de omgeving en de spiritualiteit. In de zorg voor zorgbehoeftige ouderen is daarom niet alleen aandacht voor zo mogelijk lichamelijk herstel, maar ook voor het (her) vinden van verhoudingen tot het eigen lichaam, het zelf, anderen, de omgeving en de eigen spiritualiteit. De in dit onderzoek aangetoonde behoefte aan ondersteuning bij zin- en levensvragen, vraagt om integrale zorg voor zingeving. Spiritualiteit, of de spirituele dimensie is immers verweven met het hele mens-zijn.”

Dat moet inderdaad af en toe gezegd worden. Het gaat niet alleen om het lijf. Maar ik denk dat geestelijke verzorgers zelf wat meer op het lichaam zouden kunnen letten. Ik geef een observatie van Maaïke de Goei-Jansma weer.

“Alle non-verbale signalen die ik observeerde tijdens de interviews en participerende observaties zijn, wanneer ik er achteraf duiding aan geef, het beste weer te geven met de woorden ‘schittering’ en ‘glans’. Het is te zien dat het lichaam van mw. Dijk ontspant als zij vertelt dat zij met de geestelijk verzorger kan praten over eenzaamheid. Mw. Kant veert op uit haar stoel en haar stem klinkt totaal anders als zij verwoordt hoe fijn het is dat de geestelijk verzorger naar haar levensverhaal luistert. Mw. Vos leeft helemaal op als zij vertelt over diepere gesprekken die zij met de geestelijk verzorger kan hebben. Alle bewoners spreken erg enthousiast over de verbinding die zij ervaren in de groepsbijeenkomsten. Ook als zij spreken over rituelen zoals gebed en het aansteken van kaarsen is er ontroering te zien. Al deze dingen geven schittering en glans op hun gezichten, aan de toon waarop mensen spreken en de wijze waarop zij in hun stoel zitten.” (Parels 52)

Ook dat is horen en zien. Maar het lijfelijke is tegelijk ruiken en proeven, raken en aangeraakt worden.